

НАРИСИ В. КРАВЧЕНКА.

I. Чому?

I.

Тоді я був ще студентом, як у нашому селі посесором невеличкого маєтка був дуже симпатичний, підстаркуватий паніч Павло Семенович Самійленко. Не вважаючи на різницю в літах, я дуже любив його за добре серце. Коли правду сказати — він був не балакучий, але в хвилини наших сердечних розмов мій друзяка був не від того, щоб посповідатись у мене про колишні свої молодечі перемоги в залицянню з жіноцтвом. Колись він розповів мені про своє закохання у красиву Вірмянку. Оповідав просто й живісінько. Слухаючи я зацікавивсь і мимоволі спитав ся:

— Павле Семеновичу, а щоб ви зараз дали за те, щоб ще раз у вашому життю лучила ся така хвиля?

— Голубе, се покласти на гроші не можна... Душу віддав би свою — ось що! — сказав він спокійно. А промовчавши крихту додав:

— Ви, Юрку, кришку кумедні. Ви гадаєте, що в течії людського життя такі хвилини можна купити за гроші... Вибачайте, милий друже, проста селянка, а й та має душу... Бува таке, що її не візьмеш грошима... Нема що натякати: тут ось, у наших Жемелинцях, удовиця мешкала; мужичка, а лице, вірте, зазирнеш у нього — „і очі твої опустять ся долу!“ — Цариця — нема більше слів!... Волося на голові — як смола чорне, а коса з мою руку завдовшки

і — до п'яти!... Про очі балакати не вмію... Господи, скільки ми з нею приємних хвилин пробували!... Тай ходила до мене вона дуже тихенько, — у білому сьвітлі про тее жадна душа чоловіка не знала!... У хвилини раювання, заповнений зневагою до всяких бажань, що на землі, скажеш бувало:

— Марто, візьми собі хустку... Ось тобі сукня!...

— Що се ви, пане, сказали — хіба за дарунками прийшла я до вас?... — Та як заголосить! Ну, так ось вам і почуваю, як душу мою рвуть на шматочки!

Сором стане, даси їй спокій на якуюсь хвилину. Далі — забудеш, у друге випалиш:

— Марто, бери собі гроші — візьми собі все!...

А Марта вже гірше ридає!...

Павло Семенович обірвав свою мову і наставив на очі долоню правої руки, зробив тїнь од сонця і почав приглядатись у далечінь. Сим робом визначував, що нашій розмові кінець, але я не одстаю:

— А як же ваше діло скінчило ся з нею? — питаю.

— Ет, — промимрив той про себе мотнувши головою, а надумавшись додав:

— Приходить вона якось до мене тай каже:

— Отсе, паниченьку, прийшла до вас на пораду...

— Кажі...

— Трапляють ся люде... сватають мене... Яка ваша рада на се... чи мені йти, чи не треба?...

— Що-ж я тобі, серденько, пораджу? Отак — ми з тобою живемо, а звінчати ся не можемо...

— А на що здало ся нам тее „звінчати ся“?...

— Ну, нехай, голубонько, ще рік мине, а там, на другий — ти постарієш... Хто гляне на тебе?! Як гарна людина трапляєть ся, то йди за нього...

Вона гірко ридала, та заміж пішла... Тепер, кажуть, у неї троє діток уже... Гарно жиють...

Павло Семенович спіткнув ся...

— А ви так і не зустрічаєтесь з нею після того? — розтручую я рани оповідача.

— Зустрічаємось... Ось зараз три верстві — на хуторі мешка... Але дивно — при наших стрічах вона спу-

скає очи в низ... З хвилини розставання одно другому ні пари з рота — наче ми ніколи й знайомі не були. — І Павло Семенович, повернувшись від мене на другий бік, знову приглядає в далечінь... Потім тихо, наче про себе, сумливо додає:

— Але чому я не хочу з нею здібатись?... Чому?...

II.

Тоді було мені трицять три роки — частенько гуляли ми з нею в садку. Я був дурний, через те нераз дурисьвітив і так собі, ні з сього ні з того, може у двацять плескав, нічого не відаючи і не гадаючи:

— Маріяно Михайлівно, адже ви зовсім не знаєте що я за один! Так ось відайте: перед вами лицевід, магік, черевовістник. Позирніть мені просто в очи... Покажіть ваші чудові очи, єдиний погляд котрих ніколи не вмере у мені!...

Сам безсоромне верзу, а серце умліває од щастя, од того, що близько од мене вона!...

Тоді у соте я лагодив ся одружитись, то й не дивно, що в мене давно вже мав ся обручик від Маріани Мпхайлівни, і портрета свого вона теж дала мені. Її брат з дружиною, у котрої вона жила, що хвилини сподівались, що я посватаюсь до неї і кожний вечір умисне лишали нас самих у одній кімнаті. Отсе ми теж самі; вона очевидяче жде великої хвилини, — се я вчитую у нервовій поставі кожного її мускула, в кожній складці її єдвабної сукні, котра так любо пристала до неї... В тій хвилі своє лице вона одвернула од мене у пів зворота; я дивлюсь з боку, а мрії у моїй голові хутко біжать одна за одною. „Тобі двацять два роки... у тебе чоло і ніс правдиво клясичні і так гарно підходять до всеї постави... Твоє чорне волося так складене, як на тих головках Таліянок виліплених із ляви Везувія, з котрих роблять браслети... Твої чорні вії в тій хвилі тяжкі — вони самі заплющують очи... Великі жіноцькі очи, на що завжди розбуркуєте у мені жалісливість до вашої пані?!... Зараз хоч і не бачу я очей твоїх,

та мені се відомо давно, що вони „як небо блакитні“... Які трагічні бувають вони в хвилі плачу!... Приємно цілувати їх у такі хвилини!... Твої губи рожеві палають... Твої ніздрі тонкі — роздувають ся, бо дихати тяжко тобі“...

— Яка шкода, що сьогодні ми не пішли з вами на прохід, — уже починаю я думати у голос, — ви-б гірко, гірко ридали... — не втерпів я знов, щоб не вдати з себе дурня...

— Чому? Хиба вже вспіли вам сказати?... Як так, то краще тут кажіть! — сказала вона рішуче і ще дужче одвернула своє лице од мене, ковтаючи ті сльози, що так душили її. Я зовсім розворушений, бо бачу, кохають мене. У кімнаті темнуvато; лампа накрита рожевим ковпаком, ледво мигтить... Я без слів бажаю кинутись до сієї милої, любої, доброї людини!... Колиж тут, у мене в середині йде боротьба між теперішньою моєю сердечністю і удаваним дурисьвітством, через те я не маю волі разом спинити жартливий вираз своєї мови, от і торочу дальше:

— Маріано Михайлівно, мені ніхто в світі нічого не казав, але я вичитую на вашому лиці... Ваші очі мені все сказали!... Коли-ж тут сказати вам те, що відомо мені, що душа моя чуває!... Не можу сьогодні — се не моя воля... Багато я бачив жіноцтва у світі, та такої як ви — не доводилось... Я чуваю — мої речі — вам будуть образливі... Ох, як би ви знали те, що я знаю!... Маріано Махайлівно, позирніть мені просто в очі!...

Нараз мовчки, нервово підвела ся вона зо стільчика і не повертаючи свого лица до мене, хитаючись, як ужалена вилетіла в другу кімнату!... Тієї-ж хвилини розчинили ся двері з супротивного покою і вітром звідти влетіла Марія Семенівна — братова, котра біжучи випалила:

— Вашу розмову я чула!... Так, так, — жите її розбите — наша повинність сказати вам се... У неї є дитинка!...

Я замер — жаден мій мускул не задвигтїв...

Хвилин через дві я непритомно пробелкотїв:

— А так... так... знаю...

Минуло ще хвилин п'ятнацять, ми все ще мовчали. Ось уже я пробую щось сказати і дурним себе чуваю

на віки. Але як перемогти себе, як утікати звідси?!... Я оніміло підводжусь і знов сїдаю...

— Та де-ж се ви подїлись, Маріано Михайлівно? Покажіть ся! — кричу.

Вона миттю вийшла до мене і рішучо сказала:

— Віддайте мені мого обручника, мою картку!...

— Ні, вибачайте, не можу... Ні за що!...

Вона склубочилась — страждає... Я хочу йти до дому, але з'явив ся її брат, котрому було не відомо те, що тут між нами вийшло. Він зупинив мене:

— Без вечері нічого не буде...

Я не маю жадної волі, сїдаю до столу і застаюсь онімілий... Марія Семенівна вештаєть ся біля шафи, а чоловік пішов десь за дітьми... Маріяна Михайлівна ховає очі, я одвертаю своє лице і власною постатю вказую, що все тут байдуже мені... Ось наші з нею очі здибались... вона раптом сховала свій погляд... а ось уже не вдержатись їй у таких обставинах, вона схоплюєть ся, тікає до свого покою... Я підводжусь, беру шапку і теж бажаю втікати звідси...

— Заходьте... — запрошує Марія Семенівна. А з сього випрошування я вчуваю, що мені яко мога треба хутчій звідси втікати, бо зараз будуть тут дуже плакати.

— А як-же, як-же — неодмінно, — лепечу я, почувуючи, що моя відмова не держить ся купи.

Ось я у ліжку, а сон десь далеко од мене майнув... Я почувую — раненько мій денчик Батизат однесе „до неї“ патрет і обручник... Але чому се я вже ніколи не побачусь із нею, ніколи?!... Чому?

III.

Довелось полковни, у котрому я служив, одно літо стояти біля місточка Берди. За тих часів хоч і був я ще прапором, та не переставав кохатись у філософії... Такі назви, як от Маркса, Спенсера, Канта — після школи ще не витрились із голови, а з Люї Бляна такі фрази: „у сьвіті борють ся три прінципи — авторитет, індивідуалізм і братерство“, коли ще й доси сидять у моїй голові, то тоді

мізкування над подібними питаннями не давали мені супокую і я гарно відав те, що найвище всього — „принцип братерства“.

Берда хоч і маленьке містечко, але з власними звичаями. Містечкова інтелігенція „з шпаків“ замість того, щоб по звичайности у карти гратись, чергувалась у знайомих — читали, сперечались. Несподівано я теж попав у сю громадку.

Мені було двацять два роки; кожен з нашого гурту був на багато за мене старший. Вони не вірили моїй щирости, дивились на мене як на хлопя, через те то в ті хвилини ні за що я не рішився б позалицятись до панночки — адже, чого доброго, дізнають ся друзі, на посьміх візмуть, а тут, о Боже єдиний, як хочеть ся бути великим!...

А ргорós — хоч і офіцер я, та змалку товкла мені мати, що в мене лице нікчемне — брудне. Брати, сестри — не вгавали за нею: перше діло — чорний немов смола; „коміняр“ — таке одібрав собі й прізвисько; волося на голові „хто куди попало“; решта така — на маківці гуля!... Щоб заховати „свій сором“, як стрижен ся, скажеш цілюрнику, щоб навкруги гулі зоставив пучок волося. А се виходило:

Без вусів, без бороди,
Гарний хлопець хоч іуди!...

Зирне на мене панночка, скаже привітне слівце, а я соромлюсь, лице одвертаю, мов „не гляди на мене — мені сором, що я такий брудний...“

За пятнацять верст від Берди було друге містечко — Шабельники, де проживав судия Іван Іванович Пучок — мила, симпатична людина; одна його хиба — був жонатий, а любив до гарненьких панночок залицятись та ще разів зо два на рік із усеї околиці збирив до себе усю молоднечу на трьохденний безперестанний баль „з музиками“. Дружина очевидяче не суперечила чоловікови у його жаданях, бо й сама не від того, щоб погацати. На такий баль і я попав до судії яко танцюра.

У Пучків ще за день до балю поз'їздились мало не всі панки з округи „со чади і домочадци“; хоч і багато їх було, але всі вони могли розмістити ся у величезних

покоях колишнього штаба кінного полку, що вже давно покинув містечко Шабельники. У сих же власне покоях і мешкав судия. Панам добре, тай коням не погано, а особливо фурманам було де у смак виспатись.

У купі з інчими паннами була Юлія — сестра тугешинької-ж попаді. Тільки сьогодні вона приїхала сюди в Київа, де, як казали, ся панночка скінчила гімназію і навіть, казали-же, „пробувала“ висших курсів.

Присадкувата, пухнатенька, чорненька з гривкою, бадьорливо задертим носиком і з усмішкуватими очима... у мордовській сукні... Тоді сими сукнями показували моду. З усіма паннами Юлія тримала себе з висока і ті мимоволі почували себе при ній провінціялками.

Ранком, у день танців, уся громада пішки пішла на прохід. Попівна підійшла, не питаючись узяла мене під руку, і не випускала аж до ліса, що був верстов зі дві. Не вважаючи на те, що власні мої думки про свою вроду були не великі, по троха я здобував звички „галагентного каваліра“, — пані мене хвалили за те, а я у серцю був дуже радий, що так хутко возвеличував ся. Ідем, а попівна ось тобі — мель на мене вогневими очима! Я одвертаюсь, бо ніяково! Вона знову пробує. Я не видержую відважно одкраяв її:

— Дивуюсь, по що ви до мене так маніритесь. Закохатись у мене не можна — сам се відаю, а коли думаєте закрутить мою голову, то навряд чи вдасть ся вам тее...

Панночка образилась, надула губки, одійшла у бік і хутко підчикрижила собі другого каваліра... Але він був не показний, бо така річ: у двсе вищий за неї, а головне — його тулубисько занадто коротеньке у порівнаню з незвичайною довжиною ніг, і, як мені здавалось, він взірки збирав гірше за мене — от немов би його зараз привели сюди „від плуга“; а на лице — рудий, очи котячі, з делечим дзюбом замість носа! Я почував і бачив, що він противніщий за мене; хоч панночка уперто біля нього танцює, а він перед нею вже давно цуциком служить!... Усе се мене тільки бавило. — „З таким каваліром не зворушиш заздности у мене!“ — гадаю про себе.

Вона з своєю „жертвою“ бавить ся, на мене-ж з під лоба крадькома очима зиркає... Я се бачу і приємно мені, бо почуваю — вона у моїх руках. Ну, я на неї жадної уваги!... То байдужою разом ставала вона і переставала цікавитись усім, що навколо неї робилось, склубочувалась.

— Ні, — гадаю, — ти звикла знущатись над иньшими, то ось же тобі — не подам ся!... І теж байдужий...

А ось і баль. Я прохожуюсь з панночками по кімнатах... жартую з усіма — мамунцям послуговую... Музики гудуть — усі крутять ся, а в загальнім вітрі і я літаю, до попівни-ж ані кроку!

Ось остатня фігура „монстра“, у котрій аранжер оголосив, що „пані запрошують кавалерів“... І, диво, цілий вечір попівна танцювала з цибатим паничем, а то ураз підлетіла до мене і очицями молить!... Роблю ласку — йду з нею на один круг. Але, мій Боже правий, ми так танцювали, що ніяк не могли zostаватись на сій остогидлій маленькій землі!... А музики ще і ще додають, підбивають... А наші ноги не втомлюють ся, вони ген, ген бажають летіти... Вони тіла наші несуть до самої хмари!...

Ми забули звичайність, забули те, що у вальсі слід зробити „тільки одного круга“... Уся громада на нас задивилась, — нам чути їхнє шепотіння.

— Глядіть, глядіть — яких милих, яких симпатичних двійко!...

А ми — ще, тай ще летимо — до упадку танцюємо!...

Музики обірвали, я раптом посадив „свою даму“ на місце, одійшов од неї і... до сьвіту тримаюсь окремо собі...

Бреніло крізь ставні. Панночка втомилась; се видко було по її лиці... Вона підійшла до мене і ніжно-ніжно промовила:

— Проведіть мене до дому...

— З приємністю, — відмовив я без запинки.

Ми вийшли з нею під руку. На дворі свитало.

На що тут здав ся риторичний спосіб малювання природи? Я скажу по просту: було так гарно!... Ой, так гарно, як рідко буває!...

Від судії до батюшкової осади було не ближче двох верст; шлях пролягав межі ланів, — жито вже зазолотіло,

а традиційний романтичний співак кохання — жайворонк, присяй Бі, співав, тай не один, їх там сотні співало, а за ними теж усе співало — птахи, коняки... Трава говорила — вони Бога хвалили, бо червнєве сонце вставало!...

А панночка все ближче та ближче тиснулась до мене — вона здригнулась од холоду — нагрітись бажалось...

Я почував, що мені однаковим треба себе дотримать до остатку, за тим байдужо чухраю собі. Панночка так давить мою руку, так притискає плечем, що й камінюка забалакала-б!... А я все здержуюсь — мовчки йду — з рота ні пари!...

Ось батющина хата; панночка застукала у вікно; заспана наймичка одчинила їй двері; панночка миттю влетіла у сїни, не попросалась навіть зо мною, а тримаючись за ручку дверей, висунула до мене головку, задирливо скороговіркою і з злістю сказала:

— Ви думали, що я панночка?... Помпились — ось власне тиждень минув — я звінчалась у Києві... Сего в Шабельниках ще жадна душа не відає!... І як вихор ляснула дверми, і щезла за ними...

З того часу багато літ проминуло, а я й доси як згадаю Берду і перед очима побачу мої милі Шабельники, то завсїди у мріях питаюсь себе; чому, після розставання з попівною, я неначе після великої вдатної баталії щасливий вертав ся на баль?... Чому?!...

